

Korszakok határán: FRIVALDSZKY JÁNOS (1822–1895) és az Állattár

SZÓKE VIKTÓRIA

Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűjteményi Központ – Magyar Természettudományi Múzeum, Állattár,
Kisebb rovarrendek gyűjteménye, 1088 Budapest, Baross u. 13.
E-mail: szoke.viktoria@nhmus.hu

Kivonat. 130 évvel ezelőtt vettek végső búcsút kortársai FRIVALDSZKY JÁNOSTól (1822–1895), a Magyar Természettudományi Múzeum Állattárának első igazgatójától. Jelen írás kollégái személyes visszaemlékezései és FRIVALDSZKY JÁNOS saját, papírra vetett gondolatai alapján foglalja össze, tekinti át azt a bő 40 évet, amelyet a múzeum kötelékében töltött, különös tekintettel FRIVALDSZKY JÁNOS és az Állattár kapcsolatára.

Kulcsszavak: közgyűjtemények, rovartan, tudománytörténet, zoológia

Elfogadva: 2026.04.16.

Elektronikusan megjelent: 2026.05.26.

Bevezetés

A Magyar Nemzeti Múzeum (MNM) természetrajzi részlegei, amelyek együttesen alkották a Természetiek Tárát, 1870-ben önállósultak és tári rangra emelkedtek: létrejött az Ásvány-Őslénytár, a Növénytár és az Állattár (KORSÓS 2019). Később, 1934-ben (még az MNM keretein belül) önállósult az Országos Magyar Természettudományi Múzeum, végül 1991-ben függetlenedett a Magyar Természettudományi Múzeum (MATSKÁSI 2000) (jelenlegi nevén Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűjteményi Központ – Magyar Természettudományi Múzeum (MTM))¹, amelynek 1870 óta változatlan rangú egysége (osztálya) az Állattár. Ennek a páratlan, nemzetközileg is jelentős állattani gyűjteménynek, illetve különösen a rovartanai anyagának története az alapítási időszakban erősen kötődik FRIVALDSZKY JÁNOSHOZ (1822–1895, zoológus, az MNM gyűjteményi öre, állattári igazgató) (1. kép) (CSIKI 1903). „A magyar állat-múzeum és a magyar állattani tudomány fölvirágzása (...) szorosan összefügg. S e gazdag sikereket csak akkor értjük meg és akkor bámulhatjuk teljes értékükben, ha tudjuk, hogy ez a nagyhírű gyűjtemény egy emberöltővel ezelőtt még csak csirájában volt meg.” – írja 1925-ben SZILÁDY ZOLTÁN (1878–1947, zoológus, az MNM állattárának öre), visszaulva a FRIVALDSZKY-féle időszakra (SZILÁDY 1925).

¹ A közlemény szövegében a pontos intézménynévként nem specifikált „múzeum” kifejezés minden esetben a Magyar Természettudományi Múzeumra vonatkozik, függetlenül az adott időszakban lévő szervezeti beágyazottságtól vagy függetlenségétől.

1. kép: FRIVALDSZKY JÁNOS (1822–1895) (forrás: MTM Fotóarchívum és Médiatár)

Figure 1. JÁNOS FRIVALDSZKY (1822–1895) (source: HNHM Photo and Media Archive)

A hazai állatvilág tudományos igényű vizsgálatának kezdete a „*vasakarató úttörő*” FRIVALDSZKY IMRE (1799–1870, orvos, természettudós, gyűjtő, az MNM gyűjteményi őre) és aki „*mindenhol első a zászlóvivők sorában*”, PETÉNYI SALAMON JÁNOS (1799–1855, természettudós, az MNM gyűjteményi őre) nevéhez köthető leginkább (HORVÁTH 1897a, b, SZILÁDY 1925, VARGA 1925). A főként az ő tevékenységeik, szellemiségük által kialakított időszak utolsó képviselőjétől, a „*csöndes, de fáradságot nem ismerő építő*” FRIVALDSZKY JÁNOSTÓL 130 évvel ezelőtt vettek végső búcsút (HORVÁTH 1897a, b, SZILÁDY 1925, HORNUNG 2025).

Számos méltatás, megemlékezés született a távoli (pl. HORVÁTH 1897a, b, CSIKI 1903) és a közeli múltban (pl. HORVÁTH & SZÉL 2002, FRIVALDSZKY 2015, 2020, HORNUNG 2025) FRIVALDSZKY JÁNOSRÓL (részletes összefoglalót közöl ezekről FRIVALDSZKY (2015, 2020)), amelyek részletességével jelen munka nem próbálja felvenni a versenyt. Sok írásban olvasható teljes publikációs listája vagy legalább a főbb művei (pl. HORVÁTH 1897b, HORVÁTH & SZÉL 2002, FRIVALDSZKY 2015, 2020), az általa leírt rovarfajok (pl. HORVÁTH 1897b, HORVÁTH & SZÉL 2002) és a róla elnevezett fajok felsorolása (pl. HORVÁTH 1897b, HORVÁTH & SZÉL 2002, FRIVALDSZKY 2015, 2020), illetve természetesen a tudományos tevékenységét is magába foglaló életrajza (pl. HORVÁTH 1897a, b, ABAFI AIGNER 1898, CSIKI 1903, HORVÁTH & SZÉL 2002, FRIVALDSZKY 2015, 2020, VIG 2019, SZÓKE & SZIRÁKI 2024).

Jelen írás kortársai szemüvegén át, valamint FRIVALDSZKY² saját gondolatai által próbálja bemutatni azt a bő negyven évet, amelyet az Állattár kötelékében töltött – részben igazodva ahhoz a szerkezethez, ahogy ő maga is korszakokra bontotta az Állattár történetét, amit igazgatóságának tizedik évében foglalt össze és vetett papírra (FRIVALDSZKY 1880). Ahogy ő rendezte időrendbe a tári eseményeket: a múzeumba kerülése előtti, majd az utáni korszak (amikor még nem volt tárvezető), illetve a tári szintű önállósulásnak és tárvezetői éveinek első évtizede (FRIVALDSZKY 1880). E szerkezetet természetesen csak részben követheti ez a megemlékezés, hiszen FRIVALDSZKY JÁNOS munkássága 1880 után még folytatódott az Állattárban.

FRIVALDSZKY JÁNOS és az Állattár

I. A bővületbe ejtő állattani gyűjtemények

„Szerény kezdetekből emelkedett a magyar nemzeti múzeum jelen magaslatára.” (PULSZKY 1887). A múzeum állattani gyűjteményeinek története 1811-ben kezdődött az első szerzeményekkel, amelyek kezelésére elsőként 1814-ben alkalmaztak kurátort, JÁNY PÁLT (1781/1782–1834, „állattári gondnok”) (ANONYMOUS 1896, KORSÓS 2002). Közel egy évtizeddel később került alkalmazásba FRIVALDSZKY IMRE (1822-ben), majd mellé PETÉNYI SALAMON JÁNOS (1834-ben) (ANONYMOUS 1896, KORSÓS 2019). FRIVALDSZKY IMRE volt a gerinctelen gyűjteményekért felelős, míg PETÉNYI SALAMON JÁNOS a gerincesekért. „A természetiek gyűjteményei oly táruk, melyekben a természet három országának tárgyai jól elkészítve és minden megrömléstől megóva, valami jó rendszer szerint úgy rendeztetnek el és állítatnak fel, hogy az által a buvárkodási összehasonlítás és vizsgálás könnyebbüljön.” (PETÉNYI 1863). „A természettudományi gyűjteményekben az időutazás nem illúzió. Igaz, a jövőre nem, de a múltra vonatkozóan pontos adatokra lelhetünk bennük.” (BAUER & MERKL 2017).

PETÉNYI (1863) útmutatást is adott négy alapelv meghatározásával, hogyan célszerű gyűjteményeket létrehozni, valamint igyekezett szemléletformálóan összefoglalni azokat a legfontosabb gondolatokat, amelyeket a természetrajzi kutatómunka és a gyűjteményi munka kapcsán szeretett volna átadni. Írásából megismerhető az a gyűjteményekhez való viszonyulás, ami ezt a korszakot jellemezte, és ami tulajdonképpen igen közel áll a maihoz is. FRIVALDSZKY JÁNOS tehát ebben az időszakban kezdte természettudományos pályáját, amikor PETÉNYI (1863) a következő mondatokkal igyekezett útmutatást adni: „Azon számtalanok közt, kik magokat széltire természetvizsgálóknak nevezik, csak azok érdemlik meg hát a természetvizsgáló vagy természetbuvár nevét méltán és igazságosan, kik tulajdon nyomozás, puhatolás, vizsgálás, kik tanulás és meggyőződés által öntapasztalatig vezetettek a természet valamint egyes tárgyainak, úgy ezek összes erői által létesített működése és jeleneteinek megismerésére. (...) Csak azon természetbarát, ki minden gyűjtött tárgyon tett észrevételeit pontosan jegyezgeti, nem bírja túrni, hogy gyűjteményében meghatározatlanul állíttassanak fel a termények, hogy ott éveken át névtelenül s ismeretlenül maradván, minden haszon nélkül heverjenek.”

² A közlemény szövegében (a szövegközi irodalmi hivatkozások kivételével), ahol keresztnév nélkül csak „FRIVALDSZKY” szerepel, az minden esetben FRIVALDSZKY JÁNOSra vonatkozik.

Miként került FRIVALDSZKY JÁNOS a múzeum kötelékébe? Pesten, 1840 környékén egy „...csetepatéhoz rontó városi drabant, rendcsinálása közben hatalmas öklét egy szőkehajú, szeplős arcú diákra emelte. A diák ahelyett, hogy futott volna mint a többi, védelmi állásba helyezkedett. – Meg ne üssön – kiáltott, erősen tót akcentussal –, meg ne üssön, mert én nemes ember vagyok. – Azt mindenki mondhatja – harsogta a rend mogorva öre, de azért mégis csak leeresztette a karját. Végre is ő húzná a rövidebbet, ha valami nemes úrfit talál-na megütni. – Hát mi a neve? – kérdezte szelídebben. – Joannes Frivaldszky de eadem³.” (FRIVALDSZKY 2015, 2020). FRIVALDSZKY JÁNOS 18 éves korában, amikor a Pesti Királyi Magyar Tudományegyetemre érkezett jogot tanulni, a történeti adatok szerint az imént idézett szituáció eredményeként került kapcsolatba távoli rokonával, FRIVALDSZKY IMRÉVEL, aki az MNM természetrajzi osztályán dolgozott, és aki ekkor segítséget nyújtott számára.

2. kép: A Magyar Nemzeti Múzeum épülete, 1880–1890 közötti felvétel (forrás: Fortepan / Budapest Főváros Levéltára. Levéltári jelzet: HU.BFL.XV.19.d.1.06.048)

Figure 2. The building of the Hungarian National History Museum between 1880–1890 (source: Fortepan / Budapest City Archives. Archive ID: HU.BFL.XV.19.d.1.06.048)

³ Jelentése „ugyanonnan”, azaz Frivaldról.

IMRE pártfogásába vette JÁNOST: taníttatta és saját természettudományos tevékenységeibe is bevonta őt, többek közt gyűjtőutakra is együtt utaztak később. JÁNOS sokat tanult FRIVALDSZKY IMRE szárnyai alatt a rovargyűjtésről, preparálásról – ezzel megalapozta későbbi tudományos pályafutását a szükséges szaktudás elsajátításával (HORVÁTH 1897a, FRIVALDSZKY 2015, 2020, VIG 2019, SZŐKE & SZIRÁKI 2024). A FRIVALDSZKY IMRE „iskolájában” töltött idő alatt a fiatal FRIVALDSZKY JÁNOS ráébredt, hogy a jövőben már nem szeretne lemondani az állattannal kapcsolatos kutatómunkáról; reménykedett benne, hogy ő is állást kaphat az MNM-ben. Reményei pedig végül meg is valósultak, és olyan állást kapott az állattani gyűjteményekben, amely csendes természetének, személyiségének leginkább megfelelt (HORVÁTH 1897a). 1852. január 29-től a múzeum állattani gyűjteményeiben segédőr volt, majd ugyanezen év decemberétől rendes örként alkalmazták (FRIVALDSZKY 2015, 2020). Biztos állásának köszönhetően függetlenedni tudott FRIVALDSZKY IMRÉTŐL. Miután 1857-ben megnősült, feleségével egy szolgálati lakásban lakott a múzeum épületében (2. kép) (FRIVALDSZKY 2020). Állattári munkája során főbb céljai a gyűjteménygyarapítás és a hazai fauna minél részletesebb megismerése voltak (HORVÁTH 1897a). Munkájának megkezdése előtt elsősorban a gerinces- és a rovargyűjtemények gyarapodtak, más állatcsoportok igen kis fajszámmal képviseltettek, de mindezekhez még nem voltak szakszerű tárolást biztosító szekrények, a gyűjteményi példányok nyilvántartása hiányos és rendezetlen volt, és a tudományos feldolgozó munkához elengedhetetlen szakkönyvtár is csak csekély mennyiségű, zömmel elavult kötetből állt. A személyi állomány – a gyűjtemények akkori nagyságához viszonyítva – viszont elégséges volt (FRIVALDSZKY 1880). Az Állattár önállósodásától (1870) kezdve FRIVALDSZKY JÁNOS 25 éven át volt igazgató őr, mialatt az adminisztratív feladatai mellett minden idejét és tudását a gyűjtemények fejlesztésére fordította – és nem is akárhogy, mivel minden feladatot maga szeretett elvégezni, így az ebben az időben megvalósult dolgok mind közvetlenül az ő nevéhez is köthetők (CSIKI 1903).

II. Barlangoktól a bogarakig

FRIVALDSZKY JÁNOS a „lokálfaunisták korszakának” (azaz a FRIVALDSZKY IMRE és PETÉNYI SALAMON JÁNOS neveivel fémjelezhető időszaknak) utolsó jelentős alakja volt; az ő állattári tevékenysége és megszokott tudományos munkavégzése még ebben az időszakban alakult ki, a kor nagy faunistái álltak példaként előtte, tőlük tanult. A magyar zoológusok a hazai fauna feltárását tartották a legfontosabb tevékenységnek, e szerint dolgozták fel a gyűjteménybe kerülő anyagokat (HORVÁTH 1897a, b). *„Frivaldszky János a hazai fauna kutatásában és tanulmányozásában lelte legfőbb örömét, s alig lesz az országban hegység, barlang vagy mocsár, a melyet kutatás czéljából fel nem keresett volna.”* (ABAFI AIGNER 1898).

A Természetiek Tárába kerülése után FRIVALDSZKY JÁNOS első önálló tudományos tevékenységként a barlangokban élő, vak állatok kutatásába kezdett. Korábbi sikeres, közös gyűjtőútjaik folytatásaként 1853-ban FRIVALDSZKY IMRÉVEL látogatta meg az aggteleki Baradla-barlangot, majd a következő bő tíz évben további barlangokban is gyűjtött (FRIVALDSZKY 1865, 2015, 2020). Elsősorban vak bogarakat kerestek, hiszen a kutatás elsődleges inspirációi a SCHMIDT FERDINÁND (1791–1878, rovarász, barlangkutató, kereskedő) által az 1840-es és 1850-es években felfedezett, krajnai barlangokban élő vak bogarak voltak (HORVÁTH 1897a). *„A természetrajzi tudományok mezéjén tett újabbkori számos nevezete-*

sebb felfedezések között, kétségkívül a legelső helyre sorozandók azok, melyek az életműszerves testeknek a föld rejtekében létezését napfényre hozták.” – írta FRIVALDSZKY (1865).

FRIVALDSZKY JÁNOS nevéhez fűződik a hazai barlangbiológia megalapozása (HORNUNG 2025): a magyar zoológusok közül elsőként foglalkozott a barlangok állatvilágával (HORVÁTH & SZÉL 2002). Kutatásainak eredményeit pedig szemléletesen megírt, a tudományos eredményeket is részletező írásban adta közre (FRIVALDSZKY 1865), amelyben a következő 13 „igazi barlanglakó” állatfajt sorolta fel (szögletes zárójelben a fajok ma érvényes tudományos nevei és rendszertani besorolásuk):

„*Anophthalmus redtenbacheri* Friv.” [= *Duvalius redtenbacheri* (I. FRIVALDSZKY & J. FRIVALDSZKY, 1857), Coleoptera: Carabidae];

„*Anophthalmus Milleri*” [= *Duvalius milleri* (J. FRIVALDSZKY, 1862), Coleoptera: Carabidae];

„*Drimeotus Kovácsii* Miller.” [= *Drimeotus (Drimeotus) kovacsii* MILLER, 1856, Coleoptera: Leiodidae]

„*Drimeotus Kraatzii* Friv.” [= *Drimeotus kraatzii* I. FRIVALDSZKY & J. FRIVALDSZKY, 1857, Coleoptera: Leiodidae];

„*Pholeuon angusticolle* Hampe” [= *Pholeuon (Pholeuon) angusticolle* HAMPE, 1856, Coleoptera: Leiodidae];

„*Pholeuon leptodirum* Friv.” [= *Pholeuon (Pholeuon) leptodirum* I. FRIVALDSZKY & J. FRIVALDSZKY, 1857, Coleoptera: Leiodidae];

„*Pholeuon gracile* Friv.” [= *Pholeuon gracile* J. FRIVALDSZKY, 1861, Coleoptera: Leiodidae];

„*Eschatocephalus gracilipes* Frauent.” [= *Ixodes vespertilionis* KOCH, 1844, Arachnida: Ixodida: Ixodidae];

„*Haemalastor gracilipes* Frauent.” [= *Ixodes vespertilionis* KOCH, 1844, Arachnida: Ixodida: Ixodidae];

„*Blothrus brevipes* mihi.” [= *Neobisium brevipes* (J. FRIVALDSZKY, 1865), Arachnida: Pseudoscorpiones: Neobisiidae];

„*Titanethes graniger* Koll. i. litt.” [= *Mesoniscus graniger* (FRIVALDSZKY, 1865), Isopoda: Mesoniscidae];

„*Niphargus stygius* Schiödte” [= *Niphargus stygius* (SCHIÖDTE, 1847), Amphipoda: Niphargidae];

„*Typhlobdella Kovácsii* Diesing.” [= *Haemopis sanguisuga* (LINNAEUS, 1758), Clitellata: Arhynchobdellida: Haemopidae].

A fenti listában két faj szerepel, amelyek tudományos leírását ugyanebben a művében publikálta: a *Mesoniscus graniger*, azaz az aggteleki vakászka (a Baradla-barlangból, az Igricz-barlangból, a Kuglesi-barlangból, a Mezidai-barlangból, a Fericsei-barlangból, az Oncsászai-barlangból és a Fonácza-barlangból) (3. kép) (HORNUNG 2025) és a *Neobisium brevipes* álskorpiófaj (a Fericsei-barlangból, az Oncsászai-barlangból és a Fonácza-barlangból), amely a jelen ismeretek szerint barlangi endemizmus az Erdélyi-szigethegység

és a Déli-Kárpátok területén, Romániában (NOVÁK 2017). Három, a listán szereplő bogárfajt korábban FRIVALDSZKY IMRÉVEL közösen írt le (*Duvalius redtenbacheri*, *Drimeotus kraatzii*, *Pholeuon (Pholeuon) leptodirum*), és további két bogárfaj leírása is az ő nevéhez kötődik (*Duvalius milleri*, *Pholeuon gracile*). Az általa szintén megtalált három, barlangokban élő denevér- („*Vespertilio Schreibersii*” [= *Miniopterus schreibersii* (KÜHL, 1817)]), hollyva- („*Quedius fulgidus* var. *nigra*” [= *Quedius fulgidus* (FABRICIUS, 1793)]), valamint pókfajt („*Epeira fusca* Walk.” [= *Meta menardi* (LATREILLE, 1804)]) a „barlangkedvelők” közé sorolta (FRIVALDSZKY 1865).

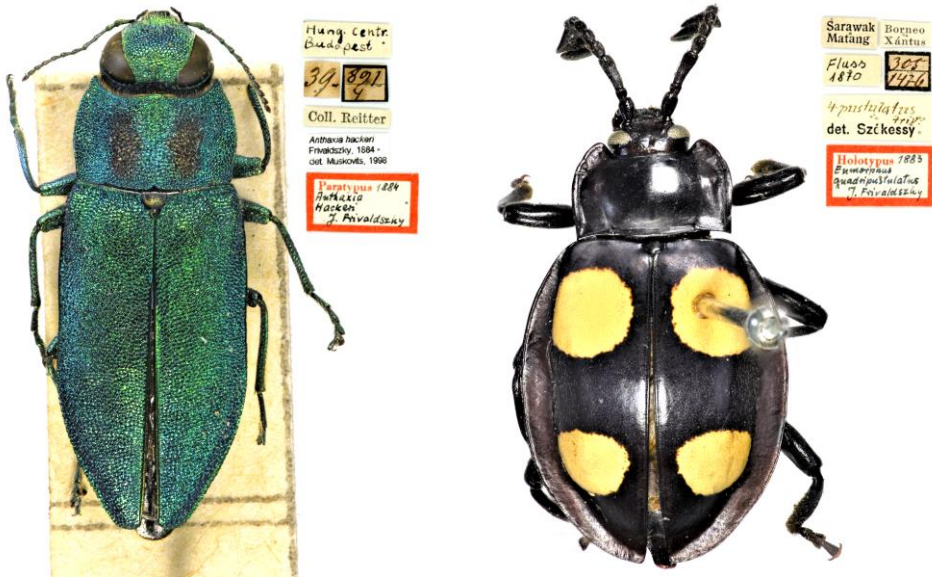

3. kép: Aggteleki vakászka (*Mesoniscus graniger* (FRIVALDSZKY, 1865)) (forrás: UJVÁRI ZSOLT)

Figure 3. *Mesoniscus graniger* (FRIVALDSZKY, 1865) (photo by ZSOLT UJVÁRI)

Saját kutatásait így jellemezte FRIVALDSZKY JÁNOS: „*A magyarhoni barlangok bővebb leírása Schmidl Adolf tudor által már közrebocsájtván, ezek részletesebb taglalását feleslegesnek s feladatomból megoldásához nem tartozónak tartván, csupán azok élő lakóira szorítottam; s ámbár eddigelé is szigorú kutatásaim következtében a barlangi Faunát több új fajjal sikerült már gazdagítani, mind a mellett reménylhetők, hogy ezentúl is valamint általam, úgy más hazai buvárok feszült szorgalma által sikerülend jövőben még több érdekes élő lényeket e földalatti rejtekekből napvilágra hozhatni.*” (FRIVALDSZKY 1865). A vak bogarak később is kedvencei maradtak FRIVALDSZKY JÁNOSNAK, további érdekes fajokat jelzett Magyarországról (HORVÁTH 1897b).

A barlangok látogatása mellett gyakran és nagy lelkesedéssel töltötte idejét gyűjtőutakon; mind hazai, mind külföldi expedíciók lelkes résztvevője volt, mint elszánt faunakutató (HORVÁTH & SZÉL 2002). „Mindezen kirándulásain az egész állatvilágra kiterjesztette figyelmét s az alsóbb rendű mikroszkópos állatokon kívül mindenféle állatot nagy buzgalommal gyűjtött. Főfigyelmét mindamelllett leginkább a rovarokra fordította s ezeknek hazai képviselőit illetőleg rendkívül gazdag anyagot hordott össze. Mint a legtöbb lokál-faunistának, ő neki is az volt az eltökélt szándéka, hogy mindent majd ő maga fog feldolgozni.” (HORVÁTH 1897a, b). Gyűjtési adatait féltve őrzött leltárakban és „állat-enumerációkban” tartotta, magukon az állatokon nem szerepeltek az adatok, csak számkódok. Ezeket nem volt könnyű utólag beazonosítani, így amikor később HORVÁTH GÉZA (1847–1937, hemipterológus, később múzeumigazgató) átvette a tár vezetését, egyik első dolga volt ezen a rendszeren változtatni, és a példányokon ettől kezdve használták a „termőhely-cédulákat”, azaz a gyűjtési hely és idő pontos leírását és a gyűjtő nevét rögzítő cédulákat (Soós 2012).

4–5. képek: FRIVALDSZKY JÁNOS által leírt tudományra új bogárfajok és céduláik, köztük a jellegzetes, csak számkódot tartalmazó FRIVALDSZKY-félékkel. **4** (balra): A Hacker-virágdíszbogár (*Anthaxia hackeri* FRIVALDSZKY, 1884) paratípusa Magyarországról. **5** (jobbra): Egy gombabogárfaj (*Eumorphus quadripustulatus* FRIVALDSZKY, 1883) holotípusa Borneóról, XANTUS JÁNOS gyűjtéséből (forrás: GRABANT ARANKA, MTM Bogárgyűjtemény)

Figures 4–5. Beetle species described by JÁNOS FRIVALDSZKY with his characteristic labels. **4** (left): Paratype of *Anthaxia hackeri* FRIVALDSZKY, 1884 from Hungary. **5** (right): Holotype of *Eumorphus quadripustulatus* FRIVALDSZKY, 1883 from Borneo, collected by JÁNOS XANTUS (photos by ARANKA GRABANT, HNHM Coleoptera Collection)

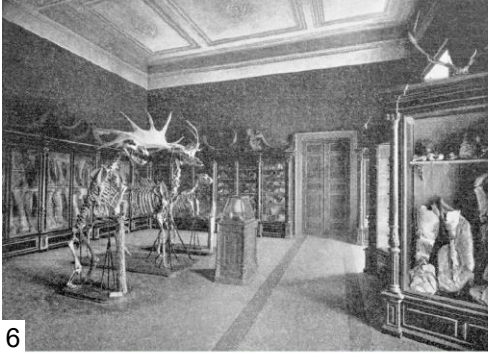
FRIVALDSZKY JÁNOS a hazai koleopterológia legnagyobb tekintélye lett, első magyar koleopterológusként tett szert nemzetközi elismertségre (4–5. képek) (HORVÁTH 1897a, b, SZŐKE & SZIRÁKI 2024). „*Legfőbb vágya és óhajta volt, hogy majd egyszer Magyarország Coleoptera-faunáját megírja. Ehhez gyűjtötte hosszú évek során át hangyaszorgalommal az adatokat, leírt sok új és érdekes fajt (...). Hogy e nagy művével nem igen juthatott az első kezdeten túl, annak több oka volt. Egyfelől állott egész az aprólékosságig menő, majdnem túlságos pontossága, a melylyel minden dolgát végezte, és mely miatt vasszorgalma dacára is csak lassan haladhatott előre. Másfelől pedig nem csekély mértékben hátráltatta őt az, hogy nem birt a többi állatcsoportokkal való foglalkozásról egészen lemondani és kizárólag csak a Coleopterák tanulmányozására szorítkozni.*” (HORVÁTH 1897a, b). Egyetlen hibájaként sorolja fel CSIKI (1903), hogy más bogarászt nem türt meg maga mellett. FRIVALDSZKY JÁNOS saját kora gyermekeként követte azt a munkamódszert, ami akkor bevett volt; az érdeklődő fiatalabbakat így beszélte le a bogarászatról: „*Öcsém, hagyja azt, jobban mint én sohse fogja tudni.*” – idézi CSIKI (1903).

FRIVALDSZKY (1880) összefoglalója szerint ebben az időszakban az állattári gyűjtemények jelentős gyarapodása már eljutott oda, hogy a gyűjteményekben dolgozó szakszemélyzet kapacitását meghaladta a bekerülő anyag feldolgozása, ugyanakkor az eddig rendezetlenül vezetett leltárak problémája megoldódott, minden korábbi példány saját nyilvántartási számot kapott, és a jegyzőkönyvek vezetése rendszeres gyakorlattá vált (a nyilvántartási dokumentumokról KORSÓS (2019) közöl részletes összefoglalót). A tárolási problémák is valamelyest rendeződtek, a példányok elhelyezése elfogadhatóvá vált, valamint a jövőben várható expedíciós anyagok majdani feldolgozását megelőlegezendően részben már erre is irányultak az eszköz- és egyéb tári fejlesztések (FRIVALDSZKY 1880). Az ezt követő évek során számos jelentős változásnak köszönhetően, valamint a tárolási kapacitás és a személyi hiányok megoldására tett lépések által sokat fejlődhetett az Állattár – ugyanakkor a FRIVALDSZKY JÁNOS által megszokott mederben folyó tudományos feldolgozó munka, a gyűjteményi mindennapok is a változás útjára léptek.

III. Tárvezetőként a változó tudományos világban

A Magyar Nemzeti Múzeum természettajzi részlegei 1870. január 22-én tári rangra emelkedtek, mivel a gyűjteményi anyagok mennyisége olyan tekintélyes méretűre nőtt, hogy szükségessé vált elkülönült kezelésük (HORVÁTH 1902, SZŐKE & SZIRÁKI 2024). A természettajzi táruk ekkor az MNM második emeletén, 14 teremben helyezkedtek el; ebből nyolcat (~1000 m²) foglalt el az Állattár (KORSÓS 2019), amelyek közül csak a gerinces gyűjteményeket bemutató termék voltak megtekinthetők a látogatók számára (6–10. képek) (SOÓS 2012). Az átszervezési folyamatot PULSZKY FERENC (1814–1897) főigazgató vitte véghez, aki az előző évben, 1869. március 4-én vette át a múzeumvezetői pozíciót (KORSÓS 2019). Az Állattár első vezetője természetszerűleg FRIVALDSZKY JÁNOS lett, egészen 1895-ben bekövetkezett haláláig betöltve ezt a tisztséget (PULSZKY 1887, HORVÁTH 1902, HORVÁTH & SZÉL 2002, KORSÓS 2002).

PULSZKY FERENC főigazgató vezérelve az volt, hogy a múzeumi gyűjteményeket európai szintűvé kell tenni (PULSZKY 1887, KORSÓS 2019). A szervezeti átalakulást követően tehát a tudományos feldolgozó munka, a gyűjteményi feladatok az új, eltervezett céloknak megfelelően kezdtek változni. Maga a változás nem volt újdonság FRIVALDSZKY JÁNOSnak, már 1880-as munkájában (FRIVALDSZKY 1880) az 1849 előtti időszak jellemzése kapcsán

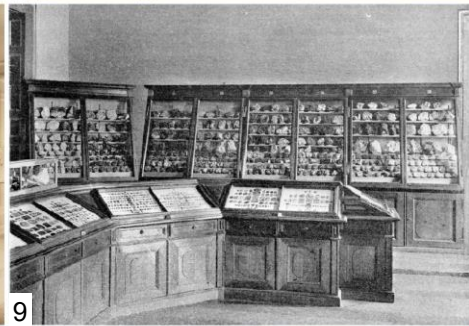
6

7

8

9

10

írja, hogy 1823-tól kezdve (a kezdeti felfogástól eltérően, mi szerint „*csupán hazai tárgyak összegyűjtése czéloztatott*”) már határainkon kívülről való anyagok is voltak a gyűjteményekben, sőt ezidőtájt vette kezdetét a külföldi gyűjtések adományozása is a múzeum számára. Ugyanebben a történeti összefoglalójában már az önállósodás előtti időszak kapcsán kiemelte a jövőbeli fejlődésre, gyarapodásra való előkészületek fontosságát (FRIVALDSZKY 1880). A folyamat felgyorsulása igényelt alkalmazkodóképességet a már régóta, megszokott munkamódszer szerint dolgozóktól. A világ kinyílt, egyre több új példány érkezett a gyűjteményekbe, egyre távolabbi helyekről. A feldolgozandó természetrajzi anyag mennyisége pedig még inkább meghaladta a néhány szakalkalmazott kapacitását.

A szervezeti változásoknak és anyagi lehetőségeknek köszönhetően azonban alkalom nyílt új emberek alkalmazására, PULSZKY FERENC így a tárakhoz új hivatalnokokat, múzeumi öröket és más személyzetet alkalmazott, továbbá fűtést, új bútorokat és a szakkönyvtár felállításának lehetőségét is biztosította a táraknak (PULSZKY 1887, KORSÓS 2019). „*A szakszemélyzetnek ez a szaporítása magával hozta a specialistaság kifejlődését, a mi nálunk addig még szokatlan volt, mert régi zoológusaink többnyire sokfélével foglalkoztak, vagy legalább akartak foglalkozni.*” (HORVÁTH 1897a, b). Igaz volt ez FRIVALDSZKYra is, aki a zoológia számos területén jelentős tudományos munkát végzett eddig, de mivel főleg bogarász volt, az ő specializálódásának útja is adott volt.

FRIVALDSZKY JÁNOS megértette, hogy az új irányvonalaknak új követelményeik vannak, és szigorú kötelességtudata révén sikerült felülemelkednie konzervatív természetén: kiterjesztette figyelmét a külföldi anyagok feldolgozásának irányába. Ehhez nagymértékben hozzájárult, hogy a gyűjtemények egyre több egzotikus anyaggal gazdagodtak az ebben az időszakban tevékenykedő jeles gyűjtőknek köszönhetően (HORVÁTH 1897a, b). FRIVALDSZKY JÁNOS „*nagy kitartással és buzgalommal igyekezett a gondozására bízott gyűjteményeket most már idegen világrészek képviselőivel is mindinkább gyarapítani*” (HORVÁTH 1897a, b). A gyűjteménygyarapítást már állattári munkájának megkezdése idején kiemelten fontosnak tartotta, így a távoli tájakra utazó gyűjtőket szívesen támogatta – köztük XÁNTUS JÁNOST (1825–1894, etnográfus, az 1872-ben megalakult Néprajzi Osztály első vezetője), akivel baráti kapcsolatot is ápolt. XÁNTUS 1869-es kelet-ázsiai gyűjtőútjáról

6–10. képek (balra): Az Állattár és az Ásvány-Őslénytár látogatható kiállítási terei 1880–1900 körül. **6:** Kiállítási tér 1900-ban (KOREK JÓZSEF felvétele, ltsz.: MT.4547). **7:** Őslénytár kiállítása az 1880-as években (ismeretlen fotós, ltsz.: POZ.3936). **8:** Ásványtár kiállítása az 1880-as években (ismeretlen fotós, ltsz.: POZ.3934). **9:** Ásványtár kiállítása 1900-ban (Korek József felvétele, ltsz.: MT.4546.). **10:** Állattár kiállítása (Madárgyűjtemény) az 1880-as években (ismeretlen fotós, ltsz.: POZ.3935) (források: 6–7: MNM KK MNM Központi Adattár, Múzeumtörténeti Fotógyűjtemény; 8–10: MNM KK MNM Központi Adattár, Adattári Fényképgyűjtemény)

Figures 6–10 (left). Exhibitions of the departments of the museum’s natural history collections: **6:** Exhibition room in 1900 (photo by JÓZSEF KOREK, collection ID: MT.4547). **7:** Paleontology exhibition in the 1880’s (unknown photographer, collection ID: POZ.3936). **8:** Mineralogy exhibition in the 1880’s (unknown photographer, collection ID: POZ.3934). **9:** Mineralogy exhibition in 1900 (photo by JÓZSEF KOREK, collection ID: MT.4546.). **10:** Exhibition of the Department of Zoology in the 1880’s (unknown photographer, collection ID: POZ.3935) (sources: 6–7: Hungarian National History Museum, Historical Photo Department; 8–10: Hungarian National History Museum, Archive Photo Collection)

rendszeres levelekben számolt be barátjának (FRIVALDSZKY 2015, 2020). Ismeretségük és barátságuk azonban korábbi volt. Olvasható például róluk, hogy FRIVALDSZKY IMRE 1864–1868 közt heti rendszerességgel tartott kártyaestjein állandó vendég volt mind FRIVALDSZKY JÁNOS, mind pedig XÁNTUS JÁNOS. FRIVALDSZKY IMRE unokájának visszaemlékezése szerint ezek a szivarfüstbe burkolódzó, jó hangulatú esték csak olykor, a játék feszültebb pillanataiban némultak el, ami a vesztes felszisszenésével és a nyertes diszkrét dúdolásával oldódott fel végül – bár a játék végeztével XÁNTUS „dörmögése” vagy FRIVALDSZKY JÁNOS veszedése jelezte, hogy aznap nem nyertesként végeztek (FRIVALDSZKY 2015, 2020, VIG 2019).

11–12. képek: 11 (balra): FRIVALDSZKY JÁNOS, „a múzeumnak legrégebb hivatalnoká” és 12 (jobbra): XÁNTUS JÁNOS, „kinek élete valóságos regény” (forrás: PULSZKY 1887)

Figures 11–12. 11 (left): JÁNOS FRIVALDSZKY. 12 (right): JÁNOS XÁNTUS (source: PULSZKY 1887)

FRIVALDSZKY a gyűjtemények jelentős fejlődéséhez járult hozzá saját gyűjtéseivel és az expedíciós anyagok bekerülésének támogatásával, valamint ezek tudományos feldolgozásának mindennemű szorgalmazásával. „Tárgyat tárgy után gyűjtve, évek során hihetetlen számokkal gyarapította a nemzeti intézet állattani kincseit, gondozta, fenntartotta s oly rendbe szedte, mely nemcsak a külföld legelső tekintélyeit fakasztotta elismerő szavakra, hanem a jövőre nézve is igen fontos.” (HERMAN 1877). Önmaga így foglalta össze az Állattár ezen időszakában a gyarapodásokhoz természetszerűleg kapcsolódó fejlődést a gyűjteményi munka kapcsán: „...egyes rovarrendek rendszeres fölállítása is már foganatba véte-tett és pedig úgy, hogy kétféle gyűjtemény állíttatik fel: egy, mely a magyar faunát mennél tökéletesebben képviselje, s egy másik általános, mely a megszerzett tengerentúli és európai fajokat illető helyeiken a honiakat is, foglalandja magában”, illetve harmadik gyűjtemény-részként a kártevőket mutatták be a látogatók számára (FRIVALDSZKY 1880).

Mindezek ellenére FRIVALDSZKY érdekes nézeteltérésbe került RÓMER FLÓRISSzal (1815–1889, bencés szerzetes, régész, művészettörténész), a Régiségtár akkori vezetőjével az expedíciós anyagok kiállításban való bemutatása kapcsán (részletesen KORSÓS (2019) és VIG (2019) mutatják be a történetet). RÓMER (1870) kifogásolta, hogy a külföldi anyagokhoz való hozzájutás a magyar anyagok megszerzésének rovására megy, miközben a múzeum már nevében is nemzeti. Erre FRIVALDSZKY egy kéziratban maradt dolgozatban reagált, több oldalról cáfolva RÓMER érveit, és költői kérdésként írva a következőket: „*Bocsánat, mit jelent a muzeum mást: mint a tudományosság csarnokát? Összeférhetetlen az, hogy egy egyetemes tudományosság csarnoka nemzeti, vagy is a nemzeté legyen, miután a nemzet alapítá és tartja fenn?*”; valamint így fogalmazza meg a gyűjtemények feladatát: „*A mi meggyőződésünk az, hogy a m. n. múzeum rendeltetése más nem lehet: mint a kor szelleméhez és a nemzet méltóságához képest a hazai tárgyak kellő méltánylása mellett, az egyetemes tudományosság előmozdítása.*”

FRIVALDSZKY JÁNOS, aki „*a hazai fauna kutatásában és tanulmányozásában lelte legfőbb örömeit*” (ABAFI AIGNER 1898), aki FRIVALDSZKY IMRE mellett tanulta meg a tudományos kutatások alapjait, aki előtt példaképként a hazai fauna feltárását legfontosabb tevékenységnek tartó magyar faunisták álltak, a Magyar Nemzeti Múzeum Állattárának vezetőjeként így állt ki a tár tudományos és gyűjteményi tevékenységei mellett. A fent, FRIVALDSZKYTÓL idézett gondolatok tükrözik a HORVÁTH GÉZA által megfogalmazottakat, azaz hogyan tudott FRIVALDSZKY tudományos gondolkodásában is fejlődni és haladni a korról (HORVÁTH 1897a, b).

FRIVALDSZKY JÁNOS az Állattár szeretett és megbecsült vezetője volt kollégái körében (HORVÁTH 1897a, b, HORVÁTH & SZÉL 2002). „*Frivaldszky János külső megjelenésében maga a megtettesült szerénység volt. Modora kissé nehézkes és tartózkodó, magatartása kissé szögletes és zárkózott volt; de ennek csak leküzdhetetlen szerénysége és féltékenysége volt az oka, mert meghitt családi vagy baráti körben meleg kedélye megnyilatkozott és közlékenyebbé tette. Legfőbb élvezetét a munkában, a teljesített kötelesség édes öntudatában találta. Erélyes soha nem tudott lenni, szigorú csak önmaga iránt volt; készakarva soha sem vétett senkinek.*” – jellemezte őt HORVÁTH (1897b).

Az ő állattári igazgatósága alatt csatlakoztak a tárhoz olyan tehetséges fiatalok, mint például MOCSÁRY SÁNDOR (1841–1915, hymenopterológus), HORVÁTH GÉZA és HERMAN OTTÓ (1835–1914, természettudós). Utóbbival való első személyes találkozása olyan emlékezetesre sikerült, hogy sok év távlatából SOÓS LAJOS (1879–1972, malakológus, múzeumi ör), aki bár személyesen már nem ismerhette FRIVALDSZKYT, írásában mégis megörökítette azt, ahogy MÉHELY LAJOSTÓL (1862–1946, herpetológus, múzeumi ör és állattárvezető) hallotta. SOÓS (2012) elbeszélése szerint FRIVALDSZKY tárvezetői irodája a tár egyik kéttablakos, átlátatlan üvegfalal kettéválasztott szobájában volt. Ez a leválasztott rész is kettéosztott volt, a másik „kalitkában”, FRIVALDSZKY szomszédjaként XÁNTUS JÁNOS ült (11–12. képek). 1875 környékén FRIVALDSZKYHOZ „*vállig érő hajjal, felleghajtó köpenyben és karbonári kalapban*” robogott be egy ismeretlen. „*Herman Ottó vagyok, azért jöttem, hogy adjon az úr kenyeret.*” – szólt FRIVALDSZKYHOZ, aki ijedtében átszólt a szomszédba XÁNTUSNAK: „*Itt vagy, János?*”. A fél világot puskával megjárt XÁNTUS JÁNOS mély, dörgő hangján pedig válaszolt neki: „*Itt hát, ne félj!*” (SOÓS 2012). FRIVALDSZKYNAK jó kapcsolata alakult ki utóbb HERMAN OTTÓVAL, illetve általánosságban elmondható, hogy más fiatal kollégái is nagyra becsülték őt, nekik útmutatást nyújtott és elkötelezettségben példát mutatott (SZŐKE & SZIRÁKI 2024).

„Ajtaja, ismerete mindenkinek tárva nyitva áll, barátságos, egyszerű modora bizodalmat kelt a serdülő tehetségben, a kezdőkben, kiknek mindenkoron buzdító pártolójuk volt. És úgy a mint ezzel is meg szolgálja szaktudományát, viszont elmondhatja, hogy csak barátja és tisztelője van; ellensége nincsen.”, valamint „Nekünk pedig megbecsülhetetlen, mert fáradozása, a mellett hogy az állattani tudomány összességére kihat, szerzi az alapot is, a melyen majdan a magyar állattan épülete csilloghat és melegíthet.” – írja róla HERMAN OTTÓ (HERMAN 1877).

A jelentős gyűjteményi gyarapodást és a fellendülő tudományos munkát tükrözi, hogy HERMAN OTTÓ (FRIVALDSZKY JÁNOS támogatását élvezve) 1877-ben elindította az első múzeumi tudományos folyóiratot, a *Természetrajzi Füzeteket* (amely azután az MTM évkönyve, mai nevén *Annales Musei historico-naturalis hungarici* lett), amelyről maga FRIVALDSZKY így nyilatkozott: „megindítása korszerű eszme volt s általában a két mívelt világrész tudományos férfainál mily kedvező fogadtatásra talált...” (FRIVALDSZKY 1880).

Munkálkodásának eredményeit, a gyűjtemények gyarapodását FRIVALDSZKY JÁNOS részletesen össze is foglalja írásában (FRIVALDSZKY 1880), amelyben két további fontos feladatot is felvázolt, amit a tár működtetése szempontjából teljesítendőnek látott: 1) „Az osztályba begyűlt ily nagyszámú állatok rendbeszedése s azoknak romlástól való megóvása tekintetéből szükséges volt első sorban a nélkülözhetetlen bútorzatról gondoskodni”, 2) „Gondoskodni kellett ez időben arról is, hogy az állatok tudományos meghatározására okvetlen szükséges szakkönyvek megszereztessenek, mert (...) az osztálynak csak egy kis, igen hiányos könyvtár állott rendelkezésére.” Az Állattár önállóodásához, illetve a PULSZKY FERENC által biztosított lehetőséghez köthető, hogy saját, tári kézikönyvtár jöhetett létre. A kézikönyvtár megalapítása pedig FRIVALDSZKY JÁNOS nevéhez fűződik, nem csupán tárvezetői mivolta alapján, hanem mert határozottan képviselte nézőpontját, miszerint a beérkező gyűjteményi anyagok feldolgozásához elengedhetetlen a szakirodalom elérhetősége, így nyilvánvalóan a könyvtáré is (CSIKI 1903). Eredetileg az elérhető könyvtári állomány még FRIVALDSZKY IMRÉTŐL való volt, a tőle egykor megvásárolt kötetek képezték az alapját. Ezt igyekeztek bővíteni. Idővel az Állattár nyolc terme közül egyet a könyvtár el is foglalt, a gyűjteményeknek pedig hét teremben kellett elférniük, többnyire zsúfoltan (ANONYMOUS 1896). FRIVALDSZKY JÁNOS tárvezetősége alatt jelentősen gyarapodott a kézikönyvtár, 1896-ban már „3281 műből áll, 6908 kötet- és füzetben”, amely magába foglalta a leíró zoológia akkori irodalmának tekintélyes részét, kivéve a drágább, illusztrált forrásmunkákat (ANONYMOUS 1896). A gyarapításhoz jelentősen hozzájárult a *Természetrajzi Füzetek* alapítása, amellyel cserekapcsolatokat lehetett kiépíteni: 1896-ban már 118 különféle tudományos társulat és intézet küldte kiadványait cserébe a múzeumi folyóiratért (ANONYMOUS 1896).

Több mint 150 évvel ezelőtt, az Állattár gyűjteményeinek kialakulása hajnalán FRIVALDSZKY JÁNOS már pontosan látta mindazt a háttérrel és annak fontosságát, amely a gyűjtemények gyarapodása, megőrzése és fejlődése szempontjából elengedhetetlen. Nevéhez fűződik az első gyűjteményi (tulajdonképpen tári) protokoll is (FRIVALDSZKY 1891a), amelyben a gyűjteményi anyag kezelésén kívül a felszerelésekre, a könyvtárra, a munkakörökre és feladatokra is kitért. FRIVALDSZKY JÁNOS „...munkálkodása véghetetlenül hasznos, mert csak ilyen munkálkodás szerzi össze azt az anyagot, mely előfeltétele a majdan születendő alkotó erőnek. És ez az alkotó erő, mely hivatva lesz a magyar állattant úgy megteremteni, mint megteremtette a szépirodalmat – sok vajudás után – a korból fejlődött erő: bármekkora legyen is az, Frivaldszky fáradozásainak eredményét nem fogja nélkülözhetni, mert az megbízható szilárd alap, melyre építeni lehet” (HERMAN 1877).

A kézikönyvtárat olyannyira fontosnak tartotta, hogy az állattani gyűjteményekben őrzött példányokra vonatkozó szabályokhoz hasonlóan a könyvtári nyilvántartásra is kiterjedt az összeállított protokoll (FRIVALDSZKY 1891a), amely vonatkozott a könyvtár nyilvántartására, állagmegóvására és használatára is. Évente egyszeri revízió kötelező volt. A könyvkötéseket évente egyszer szervezték, dupla feljegyzéssel, azaz a könyvkötő is kapott feljegyzést a nála lévő kötetről, valamint a tárba is bekerült egy, amíg vissza nem érkezett a kötet a helyére. A kölcsönzés lehetősége szigorú volt: csak meghatározott szakmai háttérű, affiliációjú szakembereknek volt lehetséges, maximum két hétre, mindez megfelelő kölcsönzési nyilvántartás vezetésével.

Tudományos életútja kapcsán talán csak egy olyan téma merül fel, a rovarföldrajz kérdése, amely a mai, FRIVALDSZKY JÁNOS tudományos munkásságával foglalkozó szakirodalomban nem egyöntetű megítélésű. Tisztázni a kérdést talán már nem is lehet 130 év távlatából, csak az irodalomból merítve lehet összefoglalni az 1870-es évekre kialakult helyzetet. FRIVALDSZKY JÁNOS tudományos tevékenységének alapját (a jelenkori kurátori feladatokkal megegyezően) a múzeumi gyűjtemény rendezése, az anyagok feldolgozása és publikálása adta, ennek eredményeképp leíró állattannal foglalkozó munkái jelentek meg, amelyek kis kivétellel magyarul (és/vagy latinul) íródtak. Írásaiban pedig a BUGÁT PÁL-féle *Természettudományi Szóhalmaz* c. könyv (BUGÁT 1843) terminológiáját és nomenklatúráját használta, akárcsak 1843 óta más, magyarul publikáló természettudósok.

Az 1870-es években azonban egyre többen és több fórumon jelezték ellenvetéseiket a BUGÁT-féle szóhasználat iránt (VIG 2019), köztük HERMAN OTTÓ (pl. HERMAN 1886), de még KOSSUTH LAJOS (1802–1894, politikus) is, bár utóbbi csak botanikai területet érintve (pl. KOSSUTH 1894). A problémát DADAY JENŐ (1855–1920, zoológus, múzeumi őr) röviden megfogalmazta: „*okvetetlenül meg kellett győződnie a műszavak használatában nyilvánuló ingadozásról*” mindenkinek, aki magyar nyelvű szakirodalmat olvasott (DADAY 1889). Magát a problémát összességében az jelentette, hogy a korábbi, BUGÁT-féle gyakorlat követői új kifejezéseket alkottak, „*ily úton azután entomológiai irodalmunknak szükségképpen oda kellett jutnia, hogy benne ma már ugyanazon fogalomnak kifejezésére két-három, többé-kevésbé jogosult és használható műszóval is találkozunk, a közérthetőség nem csekély rovására*” (DADAY 1889). Habár FRIVALDSZKY JÁNOS a BUGÁT-féle szóalkotás követőjeként publikált, a saját szűkebb szakterületén, a bogarak kapcsán már 1867-ben írt összefoglaló munkát a terület szakszavainak tekintetében, „*A magyarországi téhelyröpiék (Coleoptera) műszavainak magyarázata, rövid boncz- és élettani ismertetéssel*” címmel (FRIVALDSZKY 1867). E munkáról HERMAN OTTÓ, a BUGÁT-féle szóalkotás nagy kritikusa, is pozitívan nyilatkozott: „*utóbbi mű bizonyos tekintetben úttörő, a minthogy első bár nem egészen kifogástalan lépés, egy magyar leíró állattani műnyelv megalkotására*” (HERMAN 1877). Ugyanerről utóbb DADAY (1894) így vélekedett: „*Irodalmunkban ez ideig Frivaldszky János „A magyarországi téhelyröpiék (Coleoptera) műszavainak magyarázata stb.” című dolgozata volt az egyedüli oly magyar forrás-munka a melyből a rovarleirással foglalkozó meríthetett.*”

Még évekig kellett várni a helyzet feloldására (számos véleményt idéz a témában VIG 2019), amikor is maga FRIVALDSZKY JÁNOS hozta napirendre 1889-ben a magyar rovarföldrajz műnyelv „*tisztázását és egészséges alapokra helyezését*” azzal, hogy a Királyi Magyar Természettudományi Társulat elnökségéhez fordult (HORVÁTH 1897a, b). Az általa elindított folyamatban részt is vett. A kijelölt bizottság tagjai voltak először SZILY KÁLMÁN

(1838–1924, természettudós, a Királyi Magyar Természettudományi Társulat elnöke), majd FRIVALDSZKY JÁNOS elnöklete alatt DADAY JENŐ, id. ENTZ GÉZA (1842–1919, zoológus), HORVÁTH GÉZA, MOCSÁRY SÁNDOR és PASZLAUSZKY JÓZSEF (1846–1919, zoológus, iskolaigazgató) (WARTHA 1894). A *Rovartani Műszótár* összeállításával DADAY JENŐT bízta meg a társulat (DADAY 1894). A szótár 1894 áprilisára megszületett, HORVÁTH GÉZA pedig a következőképpen foglalta össze FRIVALDSZKY JÁNOS részvételét a kötet munkálataiban: „Abban a bizottságban, melyet a k. m. Természettudományi Társulat e célból kiküldött, és mely működésének eredményét a társulat kiadásában megjelent <<Rovartani Műszótár>>-ban tette le, ő is mindig tevékeny részt vett és soha a legcsekélyebb ellenvetést sem tette, mikor a Bugát-féle mintára faragott korcs szavakat – részben az ő saját csinálmányát – egymásután mind halálra ítéltük.” (HORVÁTH 1897a, b).

Tudományos munkásságának rövid összefoglalása

FRIVALDSZKY JÁNOS tudományos munkáiban főleg rovarokkal foglalkozott. Fáradhatatlan gyűjtő-, feldolgozó és rendszerező munkájával nem csupán a Bogárgyűjteményt virágoztatta fel, hanem megalapozta az Állattár Orthoptera-gyűjteményét is, és gyűjtéseivel gyarapította a Hemiptera-, Hymenoptera-, Lepidoptera- és Neuroptera-gyűjteményeket is (HORVÁTH & SZÉL 2002). Részletesebben az egyes gyűjtemények történetét feldolgozó publikációkban olvashatunk FRIVALDSZKY JÁNOS szerepéről (MERKL *et al.* 2015, VAS 2015, SZÓKE & SZIRÁKI 2024, BÁLINT 2025). Csaknem minden állatcsoport képviselőit gyűjtötte és kisebb-nagyobb mértékben maga is dolgozta fel, így a mostani Állattár minden jelenlegi rovargyűjteményéhez köthetők taxonómiai, faunisztikai vagy legalább ismeretterjesztő jellegű publikációi. „*Frivaldszky munkásságának fősulya a leíró állattanra, főleg az anyag és adatgyűjtésre, ennek rendezésére és irodalmi biztosítására esik.*” – írta róla HERMAN (1877). Mindemellett ornitológiai munkássága is jelentős (FRIVALDSZKY 2015, 2020, SZÓKE & SZIRÁKI 2024). Kötelességtudó személyiségének köszönhető, hogy őt bízták meg a hazai madárfajok katalógusának összeállításával is, ugyanis egyetlen madarász sem vállalta el a feladatot; így született meg az *Aves Hungariae* a II. Nemzetközi Madártani Kongresszusra FRIVALDSZKY JÁNOS tollából (FRIVALDSZKY 1891b, FRIVALDSZKY 2015, 2020, VIG 2019). Habár akadémiai székfoglaló értekezését nem bogarakról, hanem egyenesszárnyúakról (Orthoptera) írta – „*A magyarországi egyenesröpűek magánrajza (Monographia Orthopterorum Hungariae)*” címmel (FRIVALDSZKY 1868) –, szakcikkeinek többsége azonban a bogarak rendjéhez köthető. A múzeum Bogárgyűjteményének fajszmát megnégszerezte, példányszámát több mint megtízszerezte (HORVÁTH & SZÉL 2002).

1895-ben bekövetkezett haláláig több mint 40 évet töltött a Magyar Nemzeti Múzeum szolgálatában, ami alatt minden igyekezetét, idejét és összekötését arra használta fel, hogy az MNM állattani gyűjteményei (főként rovargyűjteményei) minél jobban gyarapodjanak (HORVÁTH 1897a). Az ő munkájának is köszönhetően 1902-re (az MNM százéves évfordulójára) a tár gyűjteményeinek összesített példányszáma meghaladta az egymilliót (HORVÁTH 1902).

„*Husz év alatt, úgyszólván, semmit sem öregedett (...) az előbb mindig piros-pozsgás ember, halála előtt mintegy két évvel, egyszerre csak szemlátomást öregedni kezdett. (...)*

De ő mindamellett törhetetlen kötelességérzettel, a míg csak bírta, mindig eljárt hivatalába, a magy. nemz. Muzeum állattani osztályába és szokott odaadással végezte teendőit.” – jellemezte őt HORVÁTH (1897b). FRIVALDSZKY JÁNOS 73 éves korában hunyt el májbetegség következtében. Ravatalánál MOCSÁRY SÁNDOR mondott gyászbeszédet, amelynek eredeti kéziratát az MTM Tudománytörténeti gyűjteménye őrzi (MOCSÁRY SÁNDOR fond). A következőkben teljes egészében itt kerül elsőként közlésre annak tanúságául, hogy mit jelentett FRIVALDSZKY JÁNOS személye kollégái számára, és mit jelentett neki a múzeum, az Állattár.

Tisztelt Gyászoló Közönség!

Rövid félóra múlva a kerepesi temető – annyi jelesünk nyugóhelye – egy sírhalommal ismét gazdagabb; Magyarországon az állattani tudományok még mindig csekély művelőinek száma egygyel szegényebb, egygyel kevesebb lesz!

Mit mondtam? Egygyel? Nem – tizzel is szegényebb lesz! Mert hisz Frivaldszky János egymaga tíznek a helyét is betöltötte. Benne a leíró állattan s különösen a leíró rovartan hazánkban első úttörőjét, atyját vesztette el. Mi mindnyájan, kik e szakmával foglalkozunk s könnyes szemekkel állunk koporsója körül, többé-kevésbé az ő tanítványai, az ő gyermekei vagyunk. Ő mutatta meg nekünk a helyes utat, melyen haladva, a tudományt művelni, hazánk hírnevét emelni lehet.

A boldogult 43 évet töltött a Nemzeti Múzeum szolgálatában, egész odaadással, soha nem lankadó munkavágygal, szorgalommal, páratlan lelkiismeretességgel, kitűnő hitvesével teljes boldogságban, mindenkitől tisztelve, becsülve és szeretve; a kezdetleges állattani gyűjteményeket kiváló gondossággal, magas színvonalra, részben európai hírnévre emelte, s nemes szíve utolsó lehelletéig csak ez intézetért, a tudományokért s hazája becsületéért dobogott; de kétszeresen is fájdalmas az ő elhúnyta reánk, állattári tisztviselőkre nézve, kik benne nem annyira a szeretve tisztelt főnököt, mint inkább a jóakaró barátot, a jó embert siratjuk, ki bennünket mindig családja tagjainak tekintett, mindnyájunknak csak javát akarta s örült, ha nekünk jót tehetett. A ki így élt, a ki híven betöltötte azt e helyet, azt e közt, melyet számára a Gondviselés kijelölt, az nemesen élt, s megérdemli a csendes nyugalmat. Nyugodjál hát csendesen, kedves barátunk, hosszú, kínos szenvedéseid után! Sírod fölött lengjen a közelismerés, a halhatatlanság örök, tövis koszorúja! Legyen áldott emléked! Csak elmúló, elporladó részeit vizik ki a házból; neved, lelked, szellemed örökre itt marad! Mert hisz az állattári gyűjtemények ezekkel vannak összeforrvá, egybenöve s jövő századoknak is hirdetni fogják neved nagyságát, dicsőségét. Műveid és munkásságod híven megőrzik majd emlékedet, túlélők sírkeresztet, túl sírkövedet; s mi mindnyájan, kik tégedet ismertünk, tiszteltünk és szerettünk, míg éltünk tart, nem feledünk el soha! Isten veled!

FRIVALDSZKY JÁNOS, mai szemmel

Az 1800-as évek második felére, az akkor még az MNM-hez tartozó természetrajzi gyűjteményekre visszatekintve némileg más, de alapjaiban hasonló képet láthatunk, mint napjainkban. A múzeumoknak az a különleges világa, ami a gyűjteményi dolgozók oly szoros kötődését ki tudja alakítani, már akkor is létezett. Bár a kiállítás, amely napjainkra egy külön szaktudást igénylő egységgé vált, FRIVALDSZKY JÁNOS idejében még többé-kevésbé egy

volt a gyűjteményekkel (KORSÓS 2002), abban azonban máig hasonlít, hogy a lelke a gyűjtemény. FRIVALDSZKY a gyűjtemények feladatait úgy fogalmazta meg, hogy „(...) *nemcsak eme mulattatva oktató és gyönyörködtetve nemesítő s felvilágosító oldalról vétettek igénybe gyűjteményeink, hanem egyszersmind a hazánkban különböző szakokban napról-napra mindinkább szaporodó természetráji buvárok és gyűjtőknek tudományos haladásukban való segédeszközül is szolgálnak.*” (FRIVALDSZKY 1880). Teljesen megfeleltethetően a jelen feladatainak, azaz a gyűjtésen, megőrzésen kívül a tudományos feldolgozó munka, a kutatás és az eredmények publikálása, bemutatása egyben, egy egységként hozza létre a múzeumot (MATSKÁSI 2000), a mindennapi alapfeladatok végzése pedig kialakítja a gyűjteményekkel és azokon dolgozó eleinkkel a kötődést. Ebbe a nem mindennapi közegbe került be és maradt élete végéig FRIVALDSZKY JÁNOS.

Pontosan, részletesen szemlélteti, bemutatja az első gyűjteményi (tári) protokoll (FRIVALDSZKY 1891a) mindazt, amit fontosnak látott FRIVALDSZKY JÁNOS a tár és a gyűjtemények hasznos, produktív működése kapcsán, hogy minél gördülékenyebben és gyümölcsözőbben működhessenek a mindennapi teendők. Írása tükrözi azt, hogy az ő akkori szemlélete mennyire egyezett azzal, ahogy a mai gyűjteményekért felelős kutatók is tekintenek a gyűjtemények fontosságára. Vagyis azzal, hogy taxonómiai, faunisztikai és természetvédelmi szempontból a gyűjtemény az egyetlen hiteles referenciaforrás, a típus- és bizonyító példányok hosszútávú megőrzésének záloga, és ahol a megőrzött példányok a mindenkor szakemberek számára rendelkezésre álltak, állnak és állni fognak (VAS 2017). Minden tőle telhető meg is tett azért, hogy az Állattár fejlődése a lehető legsikeresebb legyen.

Köszönetnyilvánítás. Jelen írás nem jött volna létre HORNUNG ERZSÉBET felkérése nélkül, így elsőként neki mondok köszönetet a megkeresésért és a lehetőségért. Köszönöm azon kollégáim segítségét, akik a releváns irodalmak felkutatásában segítettek munkámat: SEBESTYÉN RÉKA, MATUSZKA ANGÉLA és SZOPKÓ RÓBERT (MTM Központi Könyvtár); BÁLINT ZSOLT és SZÉL GYÖZŐ (MTM Állattár); VIG KÁROLY (Savaria Múzeum, Szombathely). A valid tudományos állatnevek megerősítését köszönöm SZÉL GYÖZŐnek, CSORBA GÁBORnak és NAGY HAJNALKÁnak (MTM Állattár), valamint MEZŐFI LÁSZLÓnak (Ökológiai Mezőgazdasági Kutatóintézet). A közleményben szereplő képanyag kapcsán hálás köszönetem mindazoknak, akik rendelkezésemre bocsátották őket: APOR ESZTER, LOVAS KRISZTINA és RÁCZ LAURA (MNM Központi Adattár – Adattári Fényképgyűjtemény); GRABANT ARANKA (MTM Bogárgyűjtemény); UJVÁRI ZSOLT. Köszönöm a kézirat alapos átolvasását és javítását VAS ZOLTÁNNak (MTM Hártyásszárnyúak gyűjteménye). Végül pedig köszönetemet fejezem ki a kézirat bírálóinak hasznos meglátásaikért.

Irodalomjegyzék

- ABAFI AIGNER, L. (1898). *A lepkészet története Magyarországon*. [History of lepidopterology in Hungary.] Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 212 pp.
- ANONYMOUS (1896). Állattár. [Department of Zoology.] In: ANONYMOUS (ed.). *A Magyar Nemzeti Múzeum 1802–1895*. [The Hungarian National Museum 1802–1895.] Magyar Királyi Tudományos Egyetemi Könyvnyomda, Budapest, 80 pp.
- BÁLINT, ZS. (2025). The Lepidoptera Collection of the Hungarian Natural History Museum: its curatorial eras and interims, since 1822. *Lepidoptera Novae*, 18(3–4), 111–132.
- BAUER, N. & MERKL, O. (2017). Rejtett történelem: a határok változnak, de a cédulák maradnak. [Hidden history: borders change, but labels remain.] In: KORSÓS, Z. & BABOCSAY, G. *Mire jók a természetrajzi gyűjtemények?* [What are natural history collections good for?] Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, 117 pp.
- BUGÁT, P. (1843). *Természettudományi szóhalmoz*. [Natural science vocabulary.] A Magyar Királyi Egyetem Betűive, Buda, 269 pp.
- CSIKI, E. (1903). Frivaldszky János. Visszaemlékezés a M. N. Múzeum 100 éves jubileuma alkalmából. [János Frivaldszky. Remembrance on the occasion of the 100th anniversary of the Hungarian National Museum.] *Rovartani Lapok*, 10, 23–25.
- DADAY, J. (1889). A rovartani műszavakról. [On entomological terms.] *Pótfüzetek a Természettudományi Közlönyhöz*, 6, 88–90.
- DADAY, J. (1894). Előszó. [Forewords.] In: DADAY, J. (ed.). *Rovartani műszótár. A leíró rovartan legfontosabb műszavainak foglalatja*. [Entomological glossary.] Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 58 pp. <https://doi.org/10.5962/bhl.title.8657>
- FRIVALDSZKY, J. (1865). Adatok a magyarhoni barlangok faunájához. [Data on the fauna of Hungarian caves.] *Mathematikai és Természettudományi Közlemények*, III, 17–53.
- FRIVALDSZKY, J. (1868 („1867”)). *A magyarországi egyenesröpüek magánrajza*. (Monographia Orthopterorum Hungariae.) Eggenberger Ferdinánd Magyar Akadémiai Könyvűrus, Pest, 201 pp.
- FRIVALDSZKY, J. (1880). A Magyar Nemzeti Múzeum Állattári osztályának történetéhez. [To the history of the Department of Zoology of the Hungarian National Museum.] *Természetrajzi Füzetek*, 4(1–4), 3–13.
- FRIVALDSZKY, J. (1891a). *A Magyar Nemzeti Múzeum állattárának ügyviteli utasítása s rendtartásának szabályozása*. [Administrative instructions and regulations for the zoological collection of the Hungarian National Museum.] Franklin Társulat Nyomdája, Budapest, 4 pp.
- FRIVALDSZKY, J. (1891b). *Aves Hungariae. Enumeratio systematica avium Hungariae cum notis brevibus biologicis, locis inventionis virorumque a quibus oriuntur*. typis Societatis Frankliniane, Budapest, 197 pp. <https://doi.org/10.5962/bhl.title.8238>
- FRIVALDSZKY, J. (2015). *Frivaldszky János (1825–1895) az entomologus, akadémikus és muzeologus. Tudománytörténeti Könyvtár. Tudóscsaládok*. [János Frivaldszky (1825–1895) the entomologist, academic and curator. History of Science Library. Scholar families.] Primaware, Szeged, 54 pp.
- HERMAN, O. (1877). Frivaldszky János. [János Frivaldszky.] *Magyarország és a nagyvilág*, 14(6), 81–82.
- HERMAN, O. (1886). A magyar tudományos nomenklatura. [Hungarian scientific nomenclature.] *Természettudományi közlöny*, 18(207), 463–466.
- HORNUNG, E. (2025). Zoológus évfordulók. [Zoologist anniversaries.] *Állattani Közlemények*, 110(1–2), 147. <https://doi.org/10.20331/AllKoz.2025.110.1-2.10>

- HORVÁTH, CS. & SZÉL, GY. (2002). Frivaldszky János. [János Frivaldszky.] In: ÉLESZTŐS, L. (ed.). *Magyar Múzeumi Arcképcsarnok. [Portrait Gallery of Staff Members of Hungarian Museums.]* Pulszky Társaság, Tarsoly Kiadó, Budapest, pp. 289–290.
- HORVÁTH, G. (1897a). Frivaldszky János emlékezete 1822–1895. [In memory of János Frivaldszky 1822–1895.] *Akadémiai értesítő*, 8(2), 57–64.
- HORVÁTH, G. (1897b). Frivaldszky János. Életrajzi vázlat. [János Frivaldszky, Biography.] *Természettudományi Füzetek*, 20(1–2), 1–16.
- HORVÁTH, G. (1902). Az állattár története. [History of Department of Zoology.] In: ANONYMOUS (ed.). *A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene. [Past and present of the Hungarian National Museum.]* Hornyánszky Viktor Császári és Királyi Udvari Könyvnyomdája, Budapest, pp. 211–221.
- KORSÓS, Z. (2002). A 200 éves Magyar Természettudományi Múzeum Állattára. (A short history of the Department of Zoology, belonging to the 200 years old Hungarian Natural History Museum.) *Állattani Közlemények*, 87, 21–30.
- KORSÓS, Z. (2019). 150 éve alakultak meg a Magyar Nemzeti Múzeum természettudományi tárjai. (The natural history departments of the Hungarian National Museum have been established 150 years ago.) *Annales musei historico-naturalis hungarici*, 111, 5–38.
- KOSSUTH, L. (1894). A természettudományi nem- és fajnevek magyarosításának kérdéséről. Helfy Ignácshoz írt levél, 1884. november, Turin. [Letter to Ignác Helfy.] *Természettudományi Közlöny*, 26(293–304), 207–219.
- MATSKÁSI, I. (ed.) (2000). *Magyar Természettudományi Múzeum. [Hungarian Natural History Museum.]* Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, 130 pp.
- MERKL, O., GRABANT, A. & SOLTÉSZ, Z. (2015). *A Magyar Természettudományi Múzeum gyászbogár-típusainak (Tenebrionidae) katalógusa. (Type catalogue of darkling beetles (Tenebrionidae) preserved in the Hungarian Natural History Museum.)* Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, 735 pp.
- NOVÁK, J. (2017): A Kárpát-medence álskorpió faunájának faunisztikai és taxonómiai vizsgálata (Arachnida, Pseudoscorpiones). (The taxonomical and faunistical investigation of the pseudoscorpion-fauna of the Carpathian Basin (Arachnida, Pseudoscorpiones).) Doktori értekezés, 141 pp.
- PETÉNYI, S. J. (1863): A gyűjtőkről és gyűjteményekről. [About collectors and collections.] In: ANONYMOUS (ed.). *A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1847. augusztus 11–17. Sopronban tartott VIII. nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai*, Pest, pp. 217–228.
- PULSZKY, F. (1887). A Magyar Nemzeti Múzeum. [The Hungarian National History Museum.] *Magyar Salon*, 5(8), 450–461.
- RÓMER, F. (1870). A m. nemzeti muzeum rendeltetése. [Purpose of the Hungarian National History Museum.] *Archaeológiai értesítő*, 2(10), 188–189.
- SOÓS, L. (2012). Négy évtized a Múzeum körút mentén. Életképek a Pesti egyetemről és a Magyar Nemzeti Múzeumról a XIX. század fordulóján. [Four decades along the Museum boulevard. Scenes of the University of Pest and the Hungarian National Museum at the turn of the 19th century.] *Soosiana*, II. Supplementum, 169 pp.
- SZILÁDY, Z. (1925). A két Frivaldszky. [The two Frivaldszkys.] In: MÉHES, GY. & KARL, J. *Természethistória I. A biológia magyar úttörői. [Hungarian greats of biology.]* Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, pp. 94–103.

- SZŐKE, V. & SZIRÁKI, GY. (2024). A Kisebb rovarrendek gyűjteményének története. (History of the Collection of Smaller Insect Orders of the Hungarian Natural History Museum.) *Annales Musei historico-naturalis hungarici*, 116, 167–235.
<https://doi.org/10.53019/AnnlsMusHistNatHung.2024.116.167>
- VARGA, S. (1925). Petényi Salamon János. [János Salamon Petényi.] In: MÉHES, GY. & KARL, J. *Természethistória I. A biológia magyar úttörői.* [[*Hungarian greats of biology.*], Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, pp. 84–93.
- VAS, Z. (2015). A Hártyásszárnyúak Gyűjteményének története. (A brief history of the Hymenoptera Collection, HNHM.) *Annales Musei historico-naturalis hungarici*, 107, 87–100.
- VAS, Z. (2017). Kommentek az apokalipszis magas lováról – avagy a tudomány vagy a tudatlanság oltára a nagyobb? [Is the altar of science or ignorance greater?] In: KORSÓS, Z. & BABOCSAY, G. *Mire jók a természettudományi gyűjtemények? [What are natural history collections good for?]* Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, 117 pp.
- VIG, K. (2019). *A rovarügyi kutatások története Magyarországon.* [History of entomological research in Hungary.] Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, Szombathely, 727 pp.
- WARTHA, V. (1894). Társulati előszó. [Forewords.] In: DADAY, J. (ed.). *Rovartani műszótár. A leíró rovarügyi legfontosabb műszavainak foglalatja.* [Entomological glossary.] Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 58 pp.

At the turn of eras: JÁNOS FRIVALDSZKY (1822–1895) and the Zoological Department of the Hungarian National History Museum

VIKTÓRIA SZÓKE

Hungarian National Museum Public Collection Centre – Hungarian Natural History Museum, Department of Zoology, Collection of Smaller Insect Orders, H-1088 Budapest, Baross utca 13, Hungary
E-mail: *szoke.viktoria@nhmus.hu*

ÁLLATTANI KÖZLEMÉNYEK (2026) 111(1–2): 000–000.

Abstract. JÁNOS FRIVALDSZKY (1822–1895) was the first director of the Department of Zoology of the Hungarian Natural History Museum, who was farewelled by his contemporaries 130 years ago. Based on the published personal memories of his colleagues and FRIVALDSZKY's own thoughts, this article summarises and reviews the more than 40 years he spent in the museum's service, with particular attention to FRIVALDSZKY's relationship with the Department of Zoology.

Keywords: public collections, entomology, history of science, zoology

Accepted: 16.04.2026

Published online: 26.05.2026